

ולאום מלאום יאמץ:

בין יהודים לרומאים במדרש בראשית רבה

ד"ר דוד סבתו

שיעור 1

'תהום שאין לה חקר': רעיון רומא הנצחית וציפיית הקץ החז"לית

בראשית כה, 23

וַיֹּאמֶר ה' לָהּ: שְׁנֵי גֵיִם בְּבִטְנָהּ וּשְׁנֵי לְאָמִים מִמֶּנֶּיהָ יִפְרְדּוּ, וְלֹאִם מְלֹאִם יֵאָמֵץ וְרֵב יַעֲבֹד צָעִיר.

בראשית רבה סג, ז

שני גוים בבטן - שני גאי גוים בבטן, זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה בעולמו, זה מתגאה במלכותו וזה מתגאה במלכותו. שני גאי גוים בבטן - אדרינוס באומות ושלמה בישראל. שני - שני גוים, כל האומות שונאין את עשו וכל האומות שונאין את ישראל.

בראשית רבה סה, כ-כא

'הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו' -
אין יעקב שליט אלא בקולו, ואין עשיו שליט אלא בידים...
אמר ר' יהודה בר' אלעאי... קולו של יעקב מצווח ממה שעשו לו הידיים ידי עשיו.
אמר ר' יוחנן: קול אדרינוס קיסר הורג בביתר שמונים אלף ריבוא בני אדם.

וירגיליוס, איניאס (תרגום שלמה דיקמן), ספר ראשון, שורה 278

אין אחרית למלכות [הרומאים] ולא גבול לשבטה אשימנו.

מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש ט

ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת וגו' -
הראהו ארבע מלכיות שהן עתידין לשעבד את בניו, שנאמר: 'ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם, והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו'.
אימה - זו מלכות בבל, חשכה - זו מלכות מדי, גדולה - זו מלכות יון, נופלת - זו מלכות רביעית.

איילוס אריסטידיס, הנאום הפאן-אתונאי, סעיף 234 (תרגום המרצה)

ההיסטוריה מונה חמישה שלטונות עולמיים, ומי ייתן שמספרם לא יגדל... בימי האימפריה הקיימת כיום, שהיא הטובה והגדולה ביותר מכל הבחינות, היא [=אתונה] מחזיקה במקום הכבוד בכל העולם ההלני.

בראשית רבה ב, ד

ר' שמעון בן לקיש פתר קרייה במלכיות:
והארץ היתה תהו – זו בבל, 'ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו' (ירמיה ד, כג)
ובהו – זה מדי, 'ויבהילו להביא את המן' (אסתר ו, יד),
וחשך – זו יוון, שהחשיכה עיניהם שלישראל בגזירותיה, שהיתה אומרת להן לישראל כתבו על קרן שור שאין לכם חלק באלהי ישראל,
על פני תהום – זו מלכות הרשעה הזו, מה תהום הזה אין לו חקר כך מלכות הרשעה אין לה חקר,
ורוח אלהים מרחפת – זה רוחו של משיח, היך מה דאת אמר 'ונחה עליו רוח יי רוח חכמה ובינה רוח עיצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' (ישעיה יא, ב),
באי זו זכות משמשת ובאה, 'מרחפת על פני המים' – בזכות התשובה שנמשלה במים, 'שפכי כמים לבך נוכח פני ה' (איכה ב, יט).

בראשית רבה מב, ב-ד

אמר ר' אבין כשם שפתח העולם בארבע מלכיות אינו חותם אלא בארבע מלכיות, 'את כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים ואמרפל מלך שנער ואריוך מלך אלסר' (בראשית יד, ט), כך אינו חותם אלא בארבע מלכיות, מלכות בבל ומלכות מדי ומלכות יוון ומלכות אדום...
ד"א ויהי בימי אמרפל מלך שנער – זו בבל, אריוך מלך אלסר – זו יוון, כדרלעמר מלך עילם – זו מדי, ותדעל מלך גוים – זו מלכות הרישעה שהיא מכתבת טירוניה מכל אומות העולם.

ויקרא רבה כט, ב

וַיְחַלֵּם וְהָיָה סֵלֶם מְצָב אֶרֶץ וְרָאִשׁוּ מִגִּיעַ הַשְּׁמַיְמָה וְהָיָה מְלָאכֵי אֱלֹהִים עֲלֵימָם וַיִּרְדּוּ בּוֹ (בראשית כח, יב)
א"ר שמואל בר נחמן: וכי עלת על דעתך שמלאכי שרת היו, והלא לא היו אלא שרי אומות העולם. הראהו שרה של בבל עולה שבעים חוקים, ושל מדי עולה חמשים ושנים חוקים, ושל יוון מאה ושמונים חוקים, ושל אדום עולה עולה ואינו יודע כמה, אמר לפניו רבון העולמים תאמר שיש לו ירידה, אמר לו הקדוש ברוך הוא יעקב אפילו את חאמי ליה דמאטי לשמייא אנא מחית ליה [=אפילו אתה רואה אותו שמגיע לשמים, אני מורידו], הה"ד אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קניך משם אורידך נאם י"י (עובדיה א, ד).

מכילתא דרבי ישמעאל, ויסע פרשה ה

שבעה דברים מכוסין מבני אדם, ואלו הן:
יום מיתתו ויום נחמה ועומק הדין

ואין אדם יודע במה משתכר, ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו
ומלכות בית דוד מתי תחזור למקומה, ומלכות חייבת זו מתי תעקר.

בראשית רבה סה, יב

תני: שבעה דברים מכוסים מבני אדם ואלו הן:
יום המיתה ויום הנחמה, ועומק הדין,
ואין אדם יודע במה הוא משתכר ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו ואין אדם יודע מה בעיבורה
שלאשה,
ומלכות הרשעה הזאת מתי היא נופלת... דכתיב 'כי יום נקם בלבי' (ישעיה סג, ד)

ישעיהו סג, 1-3

מִי זֶה בָּא מֵאֲדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מְבֻצָּרָה ... פֹּוֹרָה דְּרֻכָּתִי לְבִדִּי וּמַעֲמִים אֵין אִישׁ אֶתִּי וְאֶדְרָכֶם בְּאִפִּי
וְאֶרְמָסֶם בְּחֻמָּתִי וְיִזְו נִצָּחֶם עַל בְּגָדִי וְכָל מַלְבוּשֵׁי אֶגְאָלָתִי. כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי וּשְׁנַת גְּאוּלִּי בָּאָה.

קהלת רבה יב, א

רבי שאול דנוה מתני לה בשם ר' שמעון: אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה הוי אומר לו כי יום נקם
בלבי כתיב!

יוליאנוס "הכופר" נגד הגליליים, בתוך: דוד רוקח,

"היהדות והנצרות בראי הפולמוס הפגאני: קלסוס - תורת האמת,

פורפירוס - נגד הנוצרים, יוליאנוס - נגד הגליליים" (מרכז דינור, 1991), עמ' 225

האלים נתנו את הממשלה לרומי ואילו ליהודים הניחו רק שעה קלה להיות בני חורין, ותמיד להשתעבד
ולהיות גרים בארץ לא להם. התבונן באברהם, האם לא היה גר בארץ נכר? ויעקב האם לא היה תחילה
משועבד לסורים, ואחר כך לאנשי פלסטיני ולעת זקנה במצרים? ומשנתיישבו בפלסטיני התחלף
מזלם בתכיפות, כפופים לשופטיהם ומשועבדים לנוכרים... ישבו על אדמתם יותר משלוש מאות שנה
ומאותה שעה נשתעבדו, תחילה לאשורים ואחרי כך למדים, לפרסים ולאחרונה לנו עצמנו... גם ישו
היה אחד מנתיני קיסר.

בראשית רבה סג, ט

ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשיו –
הגמון אחד שאל לחד מן אלן דבית סילני, אמר לו מי תופש אחרינו?
הביא נייר חלק נטל קולמוס וכתב עליו: 'ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשיו'
אמ': ראו דברים ישנים מפי זקן חדש.

חזון עזרא ו, 8-10 (מהר" ליכט), עמ' 35

ויד יעקב אוחות בעקב עשו. עקב עשו היא אחרית הראשונה ויד יעקב היא ראשית האחרונה, כי יד אדם היא תחילתו וסוף אדם הוא עקבו, בין היד והעקב מאומה אל תבקש.

ישעיהו כא, 11-12

משא דומה אלי קרא משעיר שמר מה מלילה שמר מה מליל. אמר שמר אתה בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שבו אתיו.

ירושלמי, תענית א, א

אמר רבי חנינה בריה דרבי אבהו: בספרו של רבי מאיר מצאו כתוב 'משא דומה' - משא דומי. אלי קורא משעיר - אמר רבי יוחנן: אלי קורא מפני שעיר. אמר רבי שמעון בן לקיש: אלי מאיכן נזדווג לי, משעיר. אמר רבי יהושע בן לוי: אם יאמר לך אדם איכן הוא אלהיך, אמור לו בכרך הגדול שברומי, מה טעמא - 'אלי קורא משעיר'.

תני רבי שמעון בן יוחי: בכל מקום שגלו ישר' גלת השכינה עמהן. גלו למצרים וגלת השכינה עמהן... גלו לבבל וגלת שכינה עמהן... גלו למדי וגלת השכינה עמהן... גלו ליון וגלת השכינה עמהן... גלו לרומי וגלת השכינה עמהן, מה טעמא 'אלי קורא משעיר'. שומר מה מלילה - אמרו ישראל לישעיה: רבינו ישעיה מה יוצא לנו מתוך הלילה הזה? ... אמרון ליה אימת? אמר לון: אימת דאתון בעיי הוא בעי [=מתי שאתם רוצים הוא רוצה], 'אם תבעיון בעיו'. אמרו לו מי מעכב? אמר להן תשובה, 'שבו אתיו'!

רבי אחא בשם רבי תנחום בי רבי חייה: אילו ישראל עושים תשובה יום אחד מיד היה בן דוד בא, מה טעמא היום אם בקולו תשמעו.

בראשית רבה לג, א

ר' יהושע בן לוי סלק לרומי, חמא תמן עמודיא דמכסיין בטפטין, בצינה שלא יקרשו ובחמה שלא יתבקעו, וממהלך בשוקא חמא חד מסכן מכרך בחדא מחצלה, ואית דאמ' פלגו מרדיעא דחמר, על אינון עמודיא קרא 'צדקתך כהררי אל' - הן דאת יהב אשפעת, על ההוא עניא קרא 'משפטיך תהום רבה' - הן דמחיית גזיית.

[תרגום: רבי יהושע בן לוי עלה לרומי, ראה שם עמודים שמכוסים בטפטים, בצינה שלא יקרשו ובחמה שלא יתבקעו, וכשהילך בשוק ראה מסכן אחד כרוך במחצלת אחת, ויש שאומרים בחצי מרדעת של חמור. על אותם עמודים קרא: צדקתך כהררי אל - על מי שאתה נותן השפעת, על העני ההוא קרא משפטיך תהום רבה - מי שהכית, קצצת.]

בסיליוס מקיסריה, הדרשה על העשירים (תרגום המרצה)

מה תשיב לשופט, אתה המלביש את הקירות אך אינך מלביש אדם?

בבלי, סנהדרין צח, ע"א

מצאו ר' יהושע בן לוי לאליהו... אמר לו: מתי יבוא המשיח? אמר לו: לך שאלו. והיכן יושב? אמר לו: על פתח העיר רומי... ומה סימניו? יושב בין סובלי חלאים... הלך ומצאו, אמר לו: שלום עליך רבי, אמר לו: שלום עליך בן לוי. אמר לו: אימתי יבוא אדוני? אמר לו: היום. הלך אל אליהו, אמר לו: שיקר לי! אמר לו: כך אמר לך, 'היום - אם בקולו תשמעו'.

שיעור 2

'השופט כל הארץ לא יעשה משפט': רומוס, רומולוס וגבולות הכוח השיפוטי

בראשית רבה סז, ז

והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צווארך - אמר לו: את יש לך ירידים והוא יש לו ירידים, את יש לך נימוסות והוא יש לו נימוסות.

בראשית רבה סג, ו

ויתרוצצו הבנים בקרבה - ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר: זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה, ר' שמעון בן לקיש אמר: זה מתיר ציוויו שלזה וזה מתיר ציוויו שלזה.

טקיטוס, דברי הימים ה, ד-ה (מהד' דבורצקי, עמ' 201)

כל הקדוש בקרבנו חולין הוא בעיניהם, ואילו הטמא בעינינו מותר בקרבם.

קיקרו, על הנואם, 1:44 (תרגום המרצה)

אותה חכמה מושלמת שהושקעה בהקמת חוקיה, הושקעה גם ברכישת עוצמתה האדירה של האימפריה שלה. מן העיסוק בלימודי המשפט תפיקו עוד שמחה ותענוג, תבינו בקלות רבה עד כמה עלו אבותינו על אנשי העמים האחרים בחכמה מעשית, אם תשוו את חוקינו שלנו לאלה של ליקורגוס, דראקון וסולון מבין הזרים. שהרי לא ייאמן עד כמה בלתי מסודר, וכמעט מגוחך הוא כל המשפט האזרחי (ius civile) שאינו שלנו.

ספרא, אחרי, ח, א

עדיין יש תקוה ליצר הרע להרהר ולומר [החוקים] שלהם נאים משלנו, תלמוד לומר "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים..." [כי מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים...]

נגד הגליליים בתוך: דוד רוקח, "היהדות והנצרות בראי הפולמוס הפגאני: קלסוס - תורת האמת, פורפירוס - נגד הנוצרים, יוליאנוס - נגד הגליליים" (מרכז דינור, 1991), עמ' 227-

221

המחוקקים הפחותים והמתועבים... נוהגים בצורה הגונה יותר כלפי המעוולים הגדולים מאשר משה כלפי מי שלא חטאו במאומה... נומא... תיקן את רוב החוקים הנוגעים לעבודת הקודש. באמצעות האצלה ורוח אלוהית. בהיותכם משתמשים בחוק נוקשה וחמור שרב בו הפראי והברברי, תחת חוקינו הרכים והאנושיים... אשר לקביעת חוקת המדינה ולדפוסים של בתי הדין וכן לניהול הערים ויפי החוקים, עשיית חיל במדעים - האין הם עלובים וברבריים אצל העברים?

בראשית רבה סה, א

למה הוא מושלה בחזיר? אלא מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשט את טלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות הרשעה הזאת גוזלת וחומסת ונראה כאילו מצעת בימה.

בראשית רבה סג, י

ויהי עשו איש יודע ציד וגו' - צד את הבריות בפיהם: לא גנבית מן גנב עמך? לא קטלית מן קטל עמך?

איוב כג, 13

והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש

מכילתא דרבי ישמעאל, ויהי, פרשה ו

דרש ר' פפייס: 'והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש' (איוב כג, יג) - דן יחידי לכל באי העולם ואין להשיב על דבריו. אמר לו ר' עקיבא: דייך פפייס! אמר פפייס: ומה אתה מקיים והוא באחד ומי ישיבנו? אמר ליה אין להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם, אלא הכל באמת והכל בדין.

דברים ג, 23-25

וְאַתְּחַנֵּן אֶל ה' בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר. אֲדֹנִי ה', אַתָּה הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גְּדֻלָּתְךָ וְאֶת יְדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְבוּרְתְּךָ. אֶעֱבֹרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן הַהוּא הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלֵּכְנָן.

ספרי דברים, פיס' כז

אשר מי אל בשמים ובארץ - שלא כמידת בשר ודם מידת המקום. מידת בשר ודם אפרקוס יושב על האפרכיא שלו מתירא הוא מן סנקתדריאון שלו שלא יחזירנו, אתה שאין לך סנקתדורין מפני מה אין אתה מוחל לי? מלך בשר ודם יושב על במה שלו מתיירא הוא מפני דיתוכוס שלו שלא יחזירנו, את שאין לך דיתוכוס מפני מה אין אתה מוחל לי?

מכילתא דרבי ישמעאל, עמלק, פרשה ב

שמה דרכיך כדרכי בשר ודם? אפטרופוס גוזר גזירה קלירכוס מבטל על ידי, קלירכוס גוזר גזירה דיקוריון מבטל על ידי, דיקוריון גוזר גזירה הגמון מבטל על ידי, היגמון גוזר גזירה איפרכוס מבטל על ידי, אפארכוס גוזר גזירה איפטיקוס מבטל על ידי, איפטיקוס גוזר גזירה בא המושל הגדול ומבטל על ידי כולם, מפני שהן ממונין זה למעלה מזה, שנא' כי גבוה מעל גבוה שומר וגו' (קהלת ה ז)

קודקס תאודוסיאנוס, 11.30.4 (תרגום המרצה)

אל אמביליאנוס, הממונה על אספקת התבואה באפריקה.
חובתה של הלשכה היא להקפיד בקפדנות שכל הערעורים שהוגשו יתקבלו, ולא תסבור [הלשכה] כי יש לגרום לכל אדם שהוא פגיעה כלשהי בעת קבלת הבקשות.

משנה אבות ד, ח

הוא היה אומר אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד. ואל תאמר קבלו דעתי, שהן רשיים ולא אתה.

בראשית יח, 25

חֲלֹלָה לָךְ מַעֲשֵׂת כְּדָבָר הַזֶּה לְהַמִּית צְדִיק עִם רָשָׁע וְהָיָה כְּצְדִיק כְּרָשָׁע חֲלֹלָה לָךְ הַשֹּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט.

בראשית רבה מט, ט

אמר ר' יודן בר' סימון: בשר ודם תולין לו אנקריטיריון, מדוכוס לאיפרכוס מאיפרכוס לאיסטרטילטיס, ואת בשביל שאין לך מי יתלה לך אנקליטון לא תעשה משפט?
אמר ר' יודן בר' סימון: כשבקשתה לדון את עולמך מסרת אתו בידי שנים כגון רומס ורומיליס, שאם בקש אחד מהם לעשות דבר חבירו מעכב על ידו, ואת בשביל שאין לך מי יעכב על ידך לא תעשה משפט?

דיוניסיוס מהליקרנסוס, קדמוניות רומא ד, 73.4,

בתוך: א"א הלוי, האגדה ההיסטורית ביוגרפית (רפוס ניב, 1975), עמ' 416-417

אני מייעץ לכם לשנות שם המשטר ושוב לא לקרות לאותם שבידיהם עתידה להנתן הסמכות העליונה מלכים או מונרכים אלא בכינוי הצנוע ואנושי יותר, קונסול... ועוד אני מייעץ לכם לא לעשות את דעתו של אדם אחד מוסמכת בכל דבר ודבר אלא למסור לשני אנשים את שלטון המלכות... כי המושלים ישתחצו פחות ויכבידו עצמם פחות כשהשלטון מחולק בין שניים ולכל אחד מהם אותה סמכות עצמה. ומאחר שיהיו שווים בכבוד ובשלטון יתביישו זה מפני זה וכל אחד מהם יעכב את חבירו מלחיות לפי תאוות לבו ושניהם יתחרו זה בזה בקניין תהילת השלמות.

איילוס אריסטידיס, הנאום הרומי, 38-39 (תרגום המרצה)

כיצד אין צורת שלטון זו (הקיסרית) נעלה על כל דמוקרטיה? שם, לאחר שניתן פסק הדין בעיר, אין אפשרות לפנות למקום אחר או לשופטים אחרים, אלא יש להסתפק בהחלטה שניתנה, אלא אם מדובר בעיר קטנה הזקוקה לשופטים מבחוץ. אולם אצלכם כיום, נאשם שהורשע, ואף תובע שלא זכה בתביעתו, יכולים לערער על פסק הדין ועל ההפסד הבלתי מוצדק שנגרם להם. שופט גדול נוסף עודנו קיים, אשר שום היבט של הצדק אינו נסתר מעיניו. וכאן מתקיימת שוויוניות גדולה והוגנת בין חלשים לחזקים, אלמונים ומפורסמים, עניים ועשירים ובני אצולה.

ירושלמי, סנהדרין א, א

דתנינן: אל תהי דן יחידי שאין דן יחיד אלא אחד. אמר רבי יהודה בן פזי אף הקדוש ברוך הוא אין דן יחידי, שנאמר 'וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו' – אילו מטין לכף זכות ואילו מטין לכף חובה.

שיעור 3

'אומה שלבוזזות אתם!': הפולמוס על מוסר המלחמה המקראי

בראשית רבה א, ב

ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח: 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא ו), מה טעם גילה הקדוש ברוך הוא לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום השני? מפני אומות העולם, שלא יהו מונים את ישראל ואומרים להם הלא אומה שלבוזזות אתם? אתמהא, וישראל משיבין אותן ואומרים להן: ואתם הלא בזוזה היא בידכם! הלא 'כפתרים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם' (דברים ב, כג)! העולם ומלאו שלהקב"ה הוא, כשרצה נתנו לכם וכשרצה נטלו מכם ונתנו לנו.

ספרא קדושים ה, ב

ואני אתננה לכם לרשת אותה – עתיד אני ליתנה לכם ירושת עולם. שמא תאמרו אין לך ליתן לנו אילא משלאחרים? והלא משלכם היא, והיא אינה אילא חלקן שלכם ואתם בניו שלכם, והן אינן אילא בני חם, ומה טיבן לתוכה? אילא שהיו שומרי המקום עד שתבואו.

מכילתא דרבי ישמעאל, פסחא יח

והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני – זכה כנען שתקרא הארץ על שמו. וכי מה עשה כנען? אלא כיון ששמע כנען שישראל נכנסין לארץ עמד ופינה מפניהם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה פנית מפני בני, אף אני אקרא הארץ על שמך ואתן לך ארץ יפה כארצך, ואי זו זו אפריקא.

ירושלמי, שביעית ו, א

אמר רבי שמואל בר נחמן: שלש פרוזדיגמאות שילח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ: מי שהוא רוצה להפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי. 'עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם' – זו אפריקי. גבעונים השלימו, 'וכי השלימו יושבי גבעון את ישראל'. שלשים ואחד מלך עשו מלחמה ונפלו.

פסיקתא דרב כהנא, כד

ר' אלעזר בשם ר' שמואל בר נחמן: למדינה שמרדה למלך ושילח לה המלך פורמלכוס אחד להחריבה והיה אותו פורמלכוס בקי ומיושב, אמר להם טלו לכם ימין שלא יעשה לכם המלך כמו שעשה למדינה פלנית ולחברותיה ולאפרכייא פלנית ולחברותיה.

כך אמר הושע לישראל: בניי עשו תשובה שלא יעשה לכם הקדוש ברוך הוא כשם שעשה לשומרון ולחברותיה.

**מרקוס טוליוס קיקרו, על החובות, ספר ראשון (מהד' קציר),
36-34 (הוצאת בר אילן, 2003)**

גם בענייני המדינה עלינו לשמור מכל משמר על חוקי המלחמה... אם הושג ניצחון, יש לחוס על אלה אשר במהלך המלחמה לא גילו יחס אכזרי או בלתי אנושי... כשם שעלינו לדאוג למי שנוצחו בכוח, כן יש לקבל גם את אלה אשר, לאחר שהניחו את נשקם, העמידו את עצמם תחת חסותו של מצביאנו... חוק המלחמה כתוב ומפורט בקדושה רבה במשפט הפטיאלי של העם הרומי. אפשר להבין ממנו שאי מלחמה מתקיימת כחוק אלא אם כן פתחו בה כדי להחזיר לעם הרומי את השייך לו, או אם ניתנה קודם לכן אזהרה והוכרזה מלחמה.

בראשית רבה פח, א

ר' שמואל בר נחמן אמר: לא היו ראויים אומות העולם שיהא בהם מעלה חסטים, ולמה יש בהם, שלא יהו מונין את ישראל ואומרים להם לא אומה שלמצורעים אתם?

בראשית רבה א, ב

ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח: 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא ו), מה טעם גילה הקדוש ברוך הוא לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שניברא ביום השני? מפני אומות העולם, שלא יהו מוניים את ישראל ואומרים להם הלא אומה שלבזזות אתם? אתמהא, וישראל משיבין אותן ואומרים להן: ואתם הלא בזוזה היא בידכם! הלא 'כפתרים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם' (דברים ב, כג)! העולם ומלאו שלהקב"ה הוא, כשרצה נתנו לכם וכשרצה נטלו מכם ונתנו לנו.

יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון א, לד (מהד' כשר)

יעץ להם מאן דהו בשם משה להסתכן וללכת הישר בדרך אחת עד שיגיעו אל ארץ נושבת... והם מילאו את הוראותיו וחצו את המדבר, לאחר שהתנסו בקשיים באו אל ארץ נושבת, התאכזרו לאנשיה, שדדו והעלו באש את מקדשיה, ולבסוף הגיעו אל הארץ הקרויה עתה יהודה ושם בנו עיר לשבת בה...

דברים ב, 9-22

כִּי לְבָנֵי לוֹט נָתַתִּי אֶת עַר יִרְשָׁה. הָאֲמִים לְפָנִים יֵשְׁבוּ בָּהּ עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֲנָקִים. רְפָאִים יִחְשְׁבוּ אֹף הֵם כְּעֲנָקִים וְהַמֶּאֱבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים. וּבְשַׁעֲרֵי יִשְׁבוּ הַחֲרִים לְפָנִים וּבְנֵי עֵשָׂו יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמִידוּם מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם כְּאִשֶּׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאַרְצָהּ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַן ה' לָהֶם... אֶרֶץ רְפָאִים תַּחֲשֹׁב אֹף הוּא רְפָאִים יֵשְׁבוּ בָּהּ לְפָנִים וְהַעֲמָנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זִמְזָמִים. עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֲנָקִים וַיִּשְׁמִידוּם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם. כְּאִשֶּׁר עָשָׂה לְבָנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשַׁעֲרֵי אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת הַחֲרֵי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה. וְהָעוֹיִם הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצָרִים עַד עֲזָה כְּפָתָרִים הַיִּצְאִים מִכְּפָתֵר הִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם.

בבלי, חולין ס ע"ב

אמר ר' שמעון בן לקיש: הרבה מקראות יש שראויין להישרף כסיפרי מירס והן הן גופי תורה. 'והעוים הישבים בחצרים עד עזה כפתרים היצאים מכפתר השמידום'. מאי נפקא מינה [=מה יוצא מזה]? כיוון דאשבעיה אבימלך לאברהם 'אם תשקר לי ולניני', אמר הקב"ה ליתו כפתרים וליפקו מעוים [=יבואו כפתורים ויצאו מעוים] דעוים היינו פלשתים, וליתו ישראל וליפקו מכפתרים.

בבלי, פסחים פז ע"ב

והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרבי יודן נשיאה: אנן מעלינן מינייכו! כתיב בכו: כי ששת חדשים ישב שם וגו', ואלו אנן - איתינכו גבן כמה שני, ולא קא עבדינן לכו מידי. אמר לו: רצונך, יטפל לך תלמיד אחד. נטפל ליה רבי אושעיא. אמר ליה: משום דלא ידעיתו היכי תעבדו: תקטלונהו כולהו - לא מלכיתו עליהו, תקטלונהו להני די מלכיתו עליהו קרו לכו מלכותא קטיעתא. אמר ליה: גפה דרומי! בהא נחתין ובהא סלקינן.

תרגום: וזהו שאמר לו אותו מין לרבי יודן נשיאה. אנחנו מעולים מכם. כתוב בכם: כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום, ואילו אנו, אתם אצלנו כמה שנים ואיננו עושים לכם דבר. אמר לו רצונך, יטפל לך תלמיד אחד. נטפל לו ר' אושעיא. אמר לו: משום שאינכם יודעים כיצד לעשות. תהרגו את כולם - לא תמלכו עליהם. תהרגו את מי שאתם מולכים עליהם, יקראו לכם מלכות קטועא. אמר לו גפה דרומי! בזה אנו יורדים ובזה אנו עולים.

מלכים א יא, 15-16

וַיְהִי בַּהֲיֹת דָּוִד אֶת אֲדָוִם בְּעֵלוֹת יוֹאָב שֶׁר הֶעֱבָא לְקַבֵּר אֶת הַחֲלָלִים וַיֵּךְ כָּל זָכָר בְּאֲדָוִם. כִּי שֵׁשֶׁת חֳדָשִׁים יָשָׁב שָׁם יוֹאָב וְכָל יִשְׂרָאֵל עַד הַכְרִית כָּל זָכָר בְּאֲדָוִם

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ח, 200 (מהר" שליט)

כשעבד יואב שר צבאו של דוד את אדום, והשמיד במשך ששה חודשים את כל האנשים המבוגרים שיכלו לשאת נשק...

ירושלמי, ראש השנה א, א

אמר רבי יודן בי רבי שלום: כתיב 'כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל', אמר לו הק' אני אמרתי לך אל תתגרו במ' וביקשת להתגרות במ', חייך שאינן נימנין לך.

ספרי דברים, שכג

כי לא כצורנו צורם – לא כתוקף שאתה נותן לנו אתה נותן להם, שכשאתה נותן לנו את התוקף אנו מתנהגים עמהם במדת רחמים וכשאתה נותן להם את התוקף הם מתנהגים עמנו במדת אכזריות: הורגים ממנו ושורפים ממנו וצולבים ממנו.

בראשית רבה עד, טו

בשעה ששילח דוד את יואב לארם נהרים ולאדם צובה, פגע באדומיים, ביקש לזנבן, הוציאו לו אסטליות שלהם "רב לכם סב את ההר הזה". פגע במואבים וביקש לזנבן, הוציאו לו אסטליות שלהם "אל תצר את מואב". שילח אל דוד כל המורע. אותה שעה לא נהג דוד בעצמו מלכות, אלא עמד והעביר הפורפירן מעליו והעטרה מראשו, ונתעטף בטליתו והלך אצל סנהדרין. אמר להם: רבותי, לא באתי אלא ללמוד ואם תרשוני אני מלמד. סיפר להם המעשה ששלח לו יואב – ולא הם פרצו הגדר תחילה, ויאסף אליו את בני עמון ועמלק וגו' (שופטים ג, יג) וישלח מלאכים אל בלעם וגו' (במדבר כב, ה)?

קדמוניות היהודים, יד, 172 (מהד' שליט)

כל אדם, יהיה מי שיהיה, שבא לפני הסנהדרין הזאת להשפט, עומד בהכנעה ומראהו כמראה אדם השרוי בפחד ומבקש רחמים מכם. שערו מגודל ולובש בגד שחור, ואילו בן יקיר זה, הורדוס, הנאשם ברצח ונקרא לפנינו על סמך אשמה כזאת, עומד כאן כשהוא עטוף פורפורה וראשו מקושט כששערו עשוי. וסביבו אנשי צבא מזוינים להמית אותנו אם חייב אותו כדין....

אמיאנוס מרקלינוס, דברי הימים, 15:18 (מהד' דבורצקי)

אז נקרא אורסיקינוס לשם על ידי ראש הטכס, דרך שמרובה כיבודה, ובבואו אל חדר המועצה ניתן לו הארגמן [purpura] לנשקו, בחדר גדול מכל מה שידע קודם לכן. ראשון היה דיוקלטיאנוס אבגוסטוס, שהכניס דרך הערצה זו על פי נוהג מלכים זר. ואילו קודם לכן לא נשתנתה, כפי שקוראים אנו, ברכת המברכים את הפרינקפסים מברכת המברכים את הפקידים.

בראשית רבה לו, ו

ויקח שם ויפת את השמלה –

אמר ר' יוחנן שם התחיל במצווה תחילה ובא יפת ונשמע לו לפיכך זכה שם לטלית ויפת לפיולא.

בראשית רבה סג, ח

אדמוני – אמר ר' אבא בר כהנא: כולו שופך דמים, וכיון שראה שמואל את דוד אדמוני דכתיב 'וישלח ויביאהו והוא אדמוני', נתירא, אמר: אף זה שופך דמים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: 'עם יפה עינים' – עשו מדעתו הורג אבל זה מדעת סנהדרין הורג.

שיעור 4

'אי אלהימו?' אגדת טיטוס והתמורה התיאולוגית במאבק

ספרי דברים, שכח

'ואמר אי אלהימו צור חסיו בו' - רבי נחמיה אומר: טיטוס בן אשתו של אספסיינוס נכנס לבית קדשי הקדשים וגידר שתי הפרכות בסיף ואמר אם אלוה הוא יבוא וימחה...
'יקומו ויעזרכם יהי עליכם סתרה' - על הכל הוא מוחל, על חילול השם הוא פורע מיד.

ויקרא רבה, כב

טיטוס הרשע נכנס לבית קדש הקדשים וחרבו שלופה בידו וגידד שתי פרכות, ונטל שתי זונות והציע ספר תורה תחתיהן ובעלן על גבי המזבח, ויצאת חרבו מליאה דם.
מן דאמ' מדם הקדשים ומן דאמ' מדם שעיר שליום הכיפורים.
התחיל מחרף ומגדף כלפי למעלה, אמר: לא דמי ההוא דעבד קרבא עם מלכא במדברא ונצח ליה ליההוא דעבד קרבא עם מלכא בגו פלטין דידיה ונצח ליה. [=אינו דומה מי שעושה קרב עם המלך במדבר ומנצחו למי שעושה קרב עם המלך בתוך ארמונו ומנצחו].
מה עשה? כינס כל כלי בית המקדש ונתנן לתוך גרגותני אחת וירד לו לספינה.
כיון שירד מחא נחשולא בימא.
אמר: דומה אני שאין כוחו שלא ללוה שלאומה זו אלא במים, דור אנוש לא פרע מהם אלא במים, דור המבול לא פרע מהן אלא במים, דור הפלגה לא פרע מהן אלא במים, פרעה וכל חילו לא פרע מהן אלא במים, אף אני כיון שהייתי בתוך ביתו וברשותו לא היה יכול לעמוד בי ועכשיו לכן קדמני.
אמר לו הקדוש ברוך הוא: חיך, בברייה פחותה מכל מה שבראתי מששת ימי בראשית אני פורע מאותו הרשע.
מיד רמז הקדוש ברוך הוא לים ועמד מזעפו.
כיון שהגיע לרומי יצאו בני רומי וקילסו אותו "ניקיטא ברבריה!"
מיד הסיקו לו את המרחץ ונכנס ורחץ, כיון שיצא מזגו לו דיפלופוטורין שלאחר המרחץ, וזימן לו הקדוש ברוך הוא יתוש אחד ונכנס לתוך חוטמו והיה אוכל והולך עד שהגיע למוחו, התחיל מנקר בתוך מוחו.
אמר קראו לרופאים ויפצעו מוחו שלאותו הרשע ואדע כמה אלוה שלאומה זו פורע מאותו הרשע.
מיד קראו הרופאים ופצעו את מוחו ומצאו בו כמין גוזל בן יונה והיה לו משקל שני ליטרין.
אמ' ר' לעזר בר' יוסי תמן הוינא ויהבין גוזלא מן דין סיטרא ותרתינן ליטריא מן דין סיטרא ותקל חד כל קבל חד. ונטלו אותו ונתנו בתוך קערה אחת, כל מן דהוה הדין שני הוה הדין שני,

פרח יתוש, פרח נשמתיה דטיטוס הרשע.

סוֹטוֹנוֹיוֹס, חיי הקיסרים, טיטוס האלוהי, 10 (תרגום ליפשיץ ומני)

בינתיים השיגו המוות... לא היה מעשה אחד שעשה בחייו, אמר, שעליו הוא מתחרט, זולת אחד. מה היה אותו המעשה לא גילה באותו זמן, ואיש לא היה יכול לנחשו.

לקטנטיוס, על מותם של הצוררים, בתוך: יהושע לוינסון, 'הצגות דמים ומותו של טיטוס: מה שהיה רק סיפור נהפך לעונש', מחקרי ירושלים בספרות עברית יט (תשס"ג), עמ' 30

אלה אשר העליבו את האל מושפלים, אלה אשר השליכו את המקדש נענשו כפליים, וצוררי הצדיקים נענשו במגפות ובייסורים נאותים מן השמים. אכן האל השהה את עונשם כדי שיוכל ללמד את הדורות הבאים באותות ובמופתים שאין עוד מלבדו. ושכנמה צודקת הוא חורץ את דינם של הגאים הכופרים והצוררים.

מרקוס טוליוס קיקרו, על טבע האלים,

ספר שלישי (מהד' קציר), 83-85 (הוצאת בר אילן, 1992), עמ' 178-179

דיוניסיוס, לאחר שבזו מקדש... הפליג חזרה לסירקוזאי ורוח נוחה מאד נשבה לאורך מסלול הפלגתו. הוא גיחך ואמר: רואים אתם ידידי באיזו הפלגה טובה גומלים לי האלים בני האלמוות בעבור מעשי חילול הקודש?... וכאשר הוביל את ספינותיו לפלופונסוס, בא אל מקדש יופיטר, הסיר את אדרת הזהב שלו שמשקלה היה רב מאד, והוסיף לכך דברי בדיחותא, באומרו שאדרת זהב הינה כבדה בקיץ וקרה בחורף, והניח על הפסל אדרת צמר בהוסיפו כי טובה היא לכל עונות השנה. הוא גם ציווה להוריד את זקנו המוזהב של איסקולפיוס באומרו שאין זה יאה שפני הבן מעוטרים בזקן ואילו אביו [אפולו] חסר זקן... והוא גם ציווה להוציא מכל המקדשים שולחנות עשויים כסף... הוא גם נטל ללא נקיפת לב פסלי זהב קטנים של אלת הנצחון, גביעים ועטרות שהיו מונחים בידיהם המושטות של הצלמים, ואמר שאין הוא נוטל אלא מקבל אותם...

מספרים שהוא הציג בכיכר השוק אותם דברים עליהם אמרתי כי נלקחו מן המקדשים ומכר אותם במכירה פומבית... כך הוסיף לחילול כבוד האלים עוולה כנגד בני האדם, ויופיטר האולימפי לא הכהו ברעם ואיסקולפיוס לא הביא עליו גסיסה וכליון ממחלה קשה וממושכת. במטתו הוא מת והועלה על מוקד של מלכים... כך בוודאי אין כל הנהגה אלוהית בעולם אם אין היא מבחינה כלל בין טוב ורע!

תוספתא, סנהדרין ח, ח

למה נברא באחרונה? שלא תזוח דעתו עליו. אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית!

בראשית רבה פד, ד

ר' לעזר בשם ר' יוסי בן זימרא: אם מתכנסים הם כל האומות ליבראות יתוש אחד אין יכולין לזרוק בו נשמה, ואת אמ' 'ואת הנפש אשר עשו'?

בראשית רבה י, ז

רבנן אמ' אפילו דברים שאתה רואה כולן יתרין לברייתו שלעולם, כגון פרעושים יתושין זבובים אף הן בכלל ברייתו שלעולם, ובכל הקדוש ברוך הוא עושה שליחותו, אפילו על ידי נחש ועקרב ויתוש וצפרדע.

מכילתא דרבי ישמעאל, שירה ח

מי כמכה באלם ה' –
מי כמוכה באלמים, מי כמוך בנסים וגבורות שעשית לנו על הים, שנאמר נוראות על ים סוף וגו' ויגער בים סוף ויחרב.
מי כמוכה באלם ה' –
מי כמוך באילמים, מי כמוך רואה בעלבון בניך ושותק, שנאמר החשתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה אשום ואשאף יחד (ישעיה מב, יד-טו) לשעבר אחריש אתאפק מכאן ואילך כיולדה אפעה אחריב הרים וגבעות וכל עשבם אוביש והולכתי עורים בדרך לא ידעו בנתיבות לא ידעו אדריכם אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור.